

CERCOS REAIS E CEDAZOS, ARTES SEMELLANTES, LANCES DISTINTOS

Por: Francisco Calo Lourido

Cando, no ano 1979, andaba eu a preparar a monografía sobre artes de pesca para o Museo do Pobo Galego, a que sería a primeira tentativa, non vou dicir de estudo histórico dos mesmos, porque sería demasiado pretencioso; pero, cando menos, si do seu ordenamento cronolóxico (Calo, 1980), non puiden acceder ao exemplar do traballo de Sáñez Reguart (1791-1795) que obraba en poder da familia Massó de Bueu. De nada serviron as recomendacións do director nin do secretario do Museo de Pontevedra, profesores Filgueira e García Alén respectivamente. Tiven, xa que logo, que contentarme con ler unhas vellas e moi parciais fotocopias que obraban no devandito museo, o mesmo que o gravado do seu lance, o mesmo que aparece repetido en todo tipo de traballos sobre o noso mar e que ocasionou

Hai pouco tempo, cando lle fixen notar a un historiador que o *cercos real* non era máis que a *sacada* de maiores dimensións que tivemos nas nosas rías, aínda se me escandalizou, por dicilo suavemente, o que me fixo pensar que andaba no certo, cando escribín que “A falla de coñecementos etnográficos en moitos historiadores faillan dicir cousas certamente chocantes e peregrinas, que, por suposto, non invalidan, pero que fan desmerecer os seus textos, por outra banda baseados rigorosamente nas fontes documentais. Para estudar o mundo mariñeiro non é imprescindible saber de mar, pero tampouco estorba” (Calo, 2003: 21, nota 2).

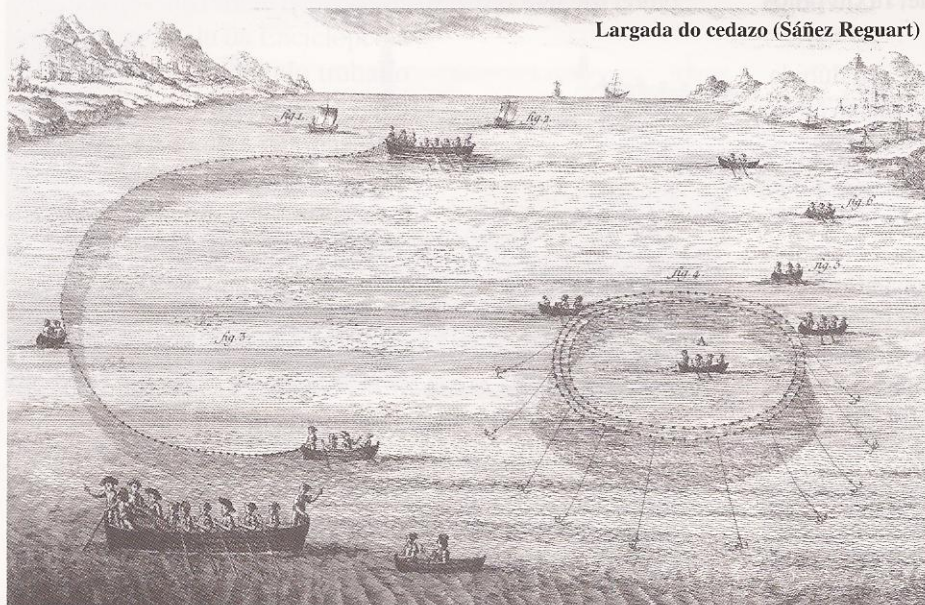
No extenso traballo que fixen para a *Antropoloxía* de Hércules de Ediciones sobre as artes de pesca, case deixei todo perfectamente entendido e claro; pero aínda alí hai un

detalle que non se corresponde coa que foi a verdadeira largada do *cercos real*. Deixei dito: “Os patróns ou atalieiros (nótese que na pesca do atún se chama a estes homes *atalayeros* en castelán) dos barcos lixeiros, ás veces desde terra, observaban o mar para descubrir o peixe e dirixían a operación de cerco. Chegaba o trincado ou galeón a onde estaba o cardume e rodeábao co aparello; viñan barcos auxiliares e axudábano a arrastrar a rede coa pesca cara a terra ata chegar a 4-5 brazas de auga (se a rede non tivera forma de sacada non se podería facer isto). Alí amarrábaselle o longo pano duns 140 m, o cartel ou cuartel, que pechaba a trampa e íría todo á auga. Temos, xa que logo o arrastre previo e o posterior peche do cerco. Contando coas dimensións do aparello hai un enorme “cilindro” de mar

cheo de sardiña. Para evitar que se xuntara a rede por efecto do vento, das correntes ou da ondada, trincábase con rizóns desde a tralla do corcho todo en volta ou por onde se considerara oportuno.

A sardiña xa non pode fuxir. Entra un barco no enorme cerco, pasando por riba do corcho, e lanza no interior unha rapeta, arrastra e mete a sardiña a bordo; repite os lances ata cargar e vai para o porto, deixando o sitio e a rapeta a outro barco, e así sucesivamente nunha operación que pode durar varios días en función da cantidade de sardiña cercada” (Calo, 1997a: 179-180).

Largada do cedazo (Sáñez Reguart)



moita confusión a tódolos investigadores. Unha vez que o Ministerio de Agricultura, Pesca e Alimentación fixo, no ano 1988, unha tirada facsimilar da alfaia de Sáñez, entendín, por fin, o funcionamento do grande aparello denominado *cercos real* ou, como veremos, mellor sería dicir, neste caso, *cedazo*. Se tivera lido con maior atención o precioso libro de Casto Sampedro (1904) comprobaría que está alí todo perfectamente claro; pero as súas descrições e explicacións non me encaixaban co gravado. E, daquela, pasei por riba sobre uns parágrafos nos que D. Casto fai notar as diferenzas entre a largada do *cercos real* e a do *cedazo*.

No traballo de 1980, cunha descrición máis breve, pero semellante, agás na mención do cartel ou cartel, falei do perigoso que resultaba esta manobra, considerando que a ceifa se realizaba nos meses de inverno e que o tempo podía virar en calquera momento. Lembrei, para ilustralo, aquel funesto episodio do “venres, 21 de novembro de 1533, dous días antes da caída do raio que desfixo un anaco da catedral de Santiago, cando os de Muros e Noia cercaron a sardiña xunto á illa da Creba, onde se refuxiara fuxindo do mar de fóra. Ese día, ao clarexar, cargou máis o vento e a chuva e os de Muros mediaron de sardiña e puxeron proa ao porto, pero tanto o trincado como os barcos máis pequenos foron ao fondo ao despuntar a Creba, morrendo doce homes. O trincado de Noia e outras lanchas puideron chegar a terra, desfacéndose outro trincado e máis catro lanchas. As catro ou cinco que conseguiron recalar a Noia con sardiña levaban uns 40 milleiros, pero viña tan lavada e baticada polos golpes de mar que a tiveron que botar ás leiras para esterco. Zafáronse moitos homes a nado, pero o saldo da pesca foi de doce ou trece afogados, dous trincados duns 300 ducados cada un ao fondo, amais dunhas oito lanchas, a perda dos cercos, que valerían 500 ducados, a sardiña estragada e uns 200 milleiros dela, que estaba pechada na rede, fuxiu polos rachos do aparello” (Calo, 1980: 18-19).

¿Como era realmente o *cerco real*? Tratouse, sen dúbida, do máis grande dos aparellos que houbo en Galicia ao longo de toda a nosa historia pesqueira.

Nos séculos finais da Idade Media, empregáronse unhas artes enormes para matar preferentemente o “cupleido” que nos visitaba, ano tras ano, rompendo do noroeste. Nalgures escribín que así como se di que a cidade de Amsterdam está construída sobre as espiñas dos arenques, a de Pontevedra (e podería engadir moitas outras vilas galegas) repousa os seus alicerces sobre as espiñas de sardiña. Dúas maneiras había para matalas: o xeito e as sacadas. Consistía, e consiste, o xeito en longas e altas redes dun pano que se largaban preferentemente nas bocas e pasantías das rías para que os cardumes de sardiña mallaran nelas e quedaran presas polas garlas. Non cómpren agora máis detalles, pois o meu interese aquí son as sacadas. O traballo destas era moi diferente, xa que o seu papel consistía en rodear os manchos e arrastralos cara a unha praia, un “sacadoiro vello”, como se lle chamaba desde o S. XVIII. Para poder realizar este cerco e subseguinte arrastre tiña que ter a arte unha forma de saco, de onde o nome, que se conseguía empalmado panos de rede para

confeccionar un aparello de aspecto fusiforme: dous laterais máis estreitos, as bandas ou pernas, que, na parte central ou copo, van medrando en altura. As mallas do copo son máis fecheiras, ergo máis fortes e pescadoras, que nas bandas. Duns calóns colocados nos remates das pernas saen as betas, seneiras ou cabos, polos que se cobra arrastrando todo o aparello cara á praia. A propia tracción facía que o copo abombase en forma de saco.

Descríbín unha *sacada* tipo, remitindo para os detalles á miña bibliografía citada. O que variaban, e moito, eran as dimensións e os nomes que, en función delas, se lles daban, tanto nun mesmo porto como nos diferentes que se espallaban ao longo da costa, desde Asturias ata o Miño. Temos así os seguintes: “sacadas altas, grandes, de inverno, siskas e rapetóns, por unha banda; noutro grupo: sacadas pequenas, baixas, de verán, rapetas, traññas e chinchorros” (Calo, 1997b: 296). Neste traballo, que dediquei especificamente ás sacadas, xávegas e boliches, deixei dito, en páxina 298: “Non hai dúbida de que a *sacada* era o gran



Recollida dunha xábega.
Así se facía a do cerco real (Sáñez Reguart)

aparello xunto co *cerco real* e, para Sampedro y Folgar (1904: 90) cecais sexan da familia e posiblemente a que nos ocupa antepasada do cerco. Nós tampouco estamos en condición de aseguralo, pero non dubidamos de que efectivamente o segundo deriva da *sacada*, anque non é cousa de entrar agora niso”. Pois ben, agora si estou entrando niso, pois coido que xa non teño ningunha dúbida de que, malia os contemporáneos non deixalo claro, o *cerco real* era tamén unha *sacada*, a máis grande con moito das *sacadas*, e por iso era *real*.

ACTIVIDADES “Pineiróns”

Agradecemento á:



CONCELLO DE O GROVE
CASA DE CULTURA DE O GROVE

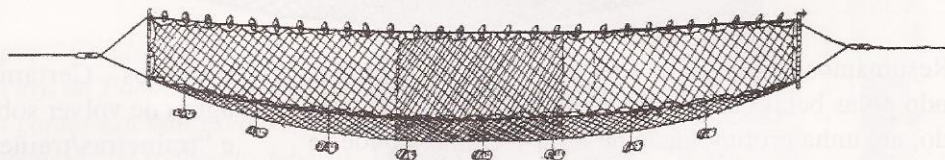
Seguindo a D. José Cornide, sabemos que o *cercos real* recibía na costa da Coruña o nome de *cedazo*. Lemos: “Úsase el Cedazo cerrándolo enteramente y dexándolo quedar cerca de la costa, asegurado según toda su vuelta con varios Ancorales...” (Cornide, 1788: 203). Nun traballo anterior, que tiveron a fortuna de estudar e reeditar, vai falando dos diferentes tipos de sacadas nos distintos portos. Sabemos así que, nos do norte, a *traíña* era a máis grande das sacadas, con 400 brazas de lonxitude, sendo idéntico a ela o *chinchorro*; pero coa metade de longo. Pola contra, o *trabuquete* é un aparello semellante ao *cedazo*, polo que tamén pecha en redondo no medio do mar. Para as augas de Pontevedra, menciona a Ordenanza de 9 de abril de 1768, na que se di que as *sacadas pequenas, rapetas ou traíñas* non deben de levar cope nin cartel. Lemos tamén que o aparello máis grande de todos é o *cercos real* ou *cedazo*, con nada menos que 1 000 brazas de rede (Cornide, 1774: 16-97).

D. Antonio Sáñez Reguart (1791-1795) é, cronoloxicamente, o seguinte dos grandes autores para o estudo do noso mar. Na súa obra monumental aporta unha mancha de datos sobre as *sacadas* e o *cercos real*, así como, seguindo na estela da Enciclopedia Francesa e no espléndido traballo de Duhamel de Monceau, de quen é debedor en moitas páxinas, uns preciosos gravados da autoría de D. Juan Bautista Bru. Como sabemos ben todos os que facemos traballo de campo sobre aparellos, os seus nomes son tantos e tan variados como os portos. En ocasións, o único que cambia son as medidas e, noutras, o mesmo nome designa aparellos moi distintos. Esta tremenda confusión tamén a fixo notar Sáñez en bastantes lugares da súa obra. Cando fala das *traíñas*, no Cantábrico cántabro e asturiano, di que hai varias redes con este nome, que é arte moi antiga e que tal vez xa existía en época romana. Chámalle *traína* e “*trainera*, que tamén suelen pronunciar muchos pescadores en el hecho de querer significar dicha red”. Está a falar de San Vicente de la Barquera. Di que en Asturias, en Ribadesella, que chaman *trainera* á *salmonera*, que en Galicia recibe o nome de *pardellos* e que “es al modo de la que se conoce en aquellos mares con el nombre de Volante, propia para pescar merluza”. Engade que tamén Duhamel chama á *traína* *traîne* e coida que procede do latín *trahere*. Sen dúbida é así, aínda que, máis ben, desde o seu vulgar *traginare*.

Xa en Galicia, di que en varios portos confunden a *traína*, chamándolle *cedazo*, *cercos* ou *cercos real*. As súas 400 ou 500 brazas de longo (caso da de Betanzos) conséguense a base de aportes de panos por parte dos mariñeiros, o mesmo que no *cercos real* e, igual que a este,

compáraa coas *almadrabas de vista* que hai no sur para o atún. Fala de moitos portos e moi variadas medidas das *traíñas*, deixando nota de que na Coruña hai unha e un *cercos real*, ao que realmente debera de chamar *cedazo*; pero todo é unha confusión razoable. Á palabra *Cedazo* só lle dedica 11 liñas escasas, porque, segundo el, non debera chamarse así, senón *cercos*, polo que o que escriba sobre este será válido para aquel. Entra a continuación en *Cercos Real* (non cito páxinas por tratarse dun dicionario), e aquí escribe, nada menos que ao longo de 50. Vexamos algunhas das súas frases: “La pesca de Sardina en las Costas de Galicia es un tesoro de los más preciosos, y preferible a los de las minas de nuestras Indias, porque es inagotable”; “Esta red es de una extensión enorme: suele llamarse también *Trahiña* alternativamente en algunos puertos, sin que la distinción de nombres arguya diversidad positiva, porque no la hay, si se atiende a la figura, corchos, parages y peces...” Di que a única diferenza é o tamaño, pois a *traína* e moito menor, e engade que tamén se chama *cedazo*; pero insiste en que, sendo todo o mesmo, o nome que máis lle acae é o de *cercos real*, “pues que en realidad queda cercada la pesca, y en depósito los días que conviene”. Máis adiante

Sacada con pandullos (Rodríguez Santamaría, 1923)



lemos que o tamaño é o de menos, pero que sendo “instrumentos de raer, no se deben cargar con exceso por las trallas o cabos de abaxo, de modo que trastornen o arrasen los fondos”. Fala, por suposto, de Pontevedra, cos 1 500 mariñeiros que traballaban con 12 destas artes, tamén chamadas “*Armazones Reales*”, da conta do *cercos* que mandou armar, a mediados dese século XVIII, o irmán do Padre Sarmiento, D. Francisco Xavier Sarmiento, Ministro de Mariña (o que hoxe chamariamos Delegado Provincial), detense nos conseguíntes problemas e preitos, etc.

O gravado co que ilustra o lance do *cercos real* é mesmo esteticamente fermoso, polo que todos o repetimos nos nosos traballos; pero non se corresponde coa realidade. O que realmente está a representar é o *cedazo*, ou, se queremos, o mesmo aparello, pero na costa coruñesa, polo que, cando se escriba sobre o *cercos real* de Pontevedra non debería de empregarse máis esa ilustración, por ser distinto o tipo de lance que mostra. Relendo con calma e atención o libro de Casto Sampedro, vézolo agora con meridiana claridade: “No xeito de cobra-la rede e recolle-la pesca, a diferenza entre os *cercos* brigantinos e os que alguén chamaría ‘helénicos’ era moi salientable.

Como que alí o tiraban polas 'sisgas' sobre os rizóns, ou ben desde terra achegaban o cerco ata a profundidade de catro ou cinco brazas e alí pechábano cun cartel ou peza de rede, dándolle unha forma xeral ovalada ou redonda, para o que se afianzaban con moitos rizóns pequenos e con pandullos. Así mesmo facíase que unha das dúas bandas ou pernas rodeara o gran cope, dándolle tantas voltas como acadara". Isto é xustamente o que vemos no gravado de Sáñez Reguart. Pero seguimos lendo:

"E aquí (en Pontevedra) botábase á mesma ribeira sen constituír depósito ningún, nin no mar, nin fóra del, envorcando de seguido o contido do cope nos barcos ou na praia, no medio de cadanseus salabardos e cestas.

E por iso non tiñan a necesidade de empregar nestas rías a rapeta ou 'cuchara' coa que alá se sacaba o peixe de dentro do 'cedazo' en funcións das necesidades do consumo e do mercado" (Sampedro y Folgar, 1998: 252).

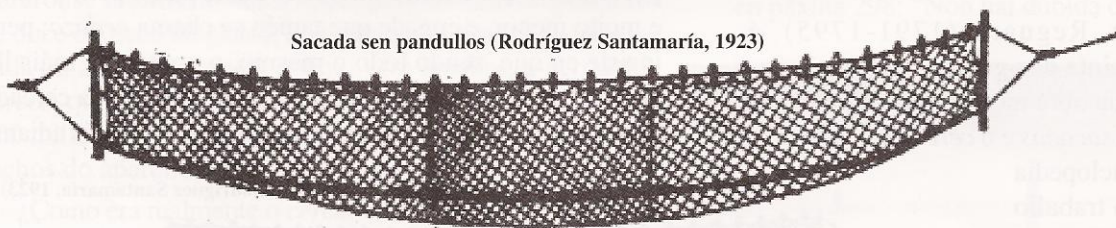
Completemos o lance en Pontevedra para non deixar a faena a medias. A largada do enorme aparello e das súas betas leva unhas dúas horas, se non hai atrancos, realizando un cerco de 8 km de lonxitude. Cobrala desde a praia demora unhas 9 ou 10 horas, en función do vento e das correntes. Aconsello a lectura de Sampedro y Folgar pola beleza da completísima descrición do traballo e do ambiente que pinta dos centos de persoas ao redor da grande arte. Leamos a D. Casto na case inaccesible edición de 1904 ou na tradución de 1998, aínda que non podo resistirme a protestar contra este tipo de traducións, xa que os traballos etnográficos deben de ser traducidos (se as linguas son distantes, non do español dun pontevedrés ao galego) con grande pulcritude científica. Neste caso, quedou o libro absolutamente inutilizado para todo tipo de traballo lingüístico, pois que non se pode saber como lle chamaba o autor as cousas, ao estar

traducidas, segundo o criterio da tradutora. Exemplos: Na páx. 47 da tradución, xusto no inicio da obra, lemos 'xeiteiros e trañeiros' por 'Jeiteros y

traineros'. Certamente non é o mesmo e non é cousa agora de volver sobre as "trañas", "traññas", "traineras" e "traineiras/trañeiras", das que xa teño escrito moito e polas que agarrei cabreos cos correctores terroristas, que sempre esnaquizan os meus textos, algo que sei facer eu só, como diría Luísa Castro. Eu, neste libro, non sei cando as palabras que me interesan son de Sampedro ou da tradutora, o que me invalida o texto en moitos aspectos.

Deixando o anterior, pediría, por rigor científico, que, xa desde agora, non volvamos a empregar o gravado do *cedazo* para ilustrar o *cerco real*. Empreguemos o dunha *sacada*, pois diso se trataba.

Sacada sen pandullos (Rodríguez Santamaría, 1923)



Resumamos. Na costa da Coruña rodéase a sardiña e, tirando polas betas cóbrase do aparello, arrastrando polo fondo, ata unha profundidade de 8 ou 10 metros onde se completa o cerco con outra rede rectangular, o cartel, e se envolven sobre si mesmo os panos para reforzar o cerco. Na costa de Pontevedra rodéase a sardiña e, tirando polas betas, arrastrando polo fondo, chégase con el ata unha praia, sen pechar ningunha caste de círculo.

Coido que despois de todo o escrito quedará xa clarexado o asunto e verase que, como dixeran ao primeiro, o noso *cerco real* non é máis que a máis grande das sacadas e coma elas, exactamente igual, traballa. Só se diferenza no tamaño; pero en ningures hai dúas sacadas coas mesmas medidas.

Bibliografía:

- CALO LOURIDO, Francisco (1980): *As artes de pesca*. Cadernos do Museo do Pobo Galego 1. Santiago.
- CALO LOURIDO, Francisco (1997a): "Artes de pesca marítimas e fluviais". In GONZÁLEZ REBOREDO (Coord.): *Galicia. Antropoloxía. Mariñeiros. Creación Estética*. Hércules de Ediciones, S.A., A Coruña, pp. 148-267.
- CALO LOURIDO, Francisco (1997b): "Da sacada ó boliche. O caso de Raxó na Ría de Pontevedra". In *Actas do III Congreso de Historia da Antropoloxía e Antropoloxía Aplicada*. T. I. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. IEGPS. Santiago de Compostela, pp. 295-317.
- CALO LOURIDO, Francisco (2003): "Achegamento á pesca, ós seus protagonistas e ós seus territorios (S. XII-XVI)". In CALO LOURIDO, F. (Coord.): *Actas do Simposio de Historia Marítima do século XII ao XVI. Pontevedra e o Mar*. Concello de Pontevedra, Pontevedra, pp. 19-42.
- CORNIDE, José (1774): *Memoria sobre la pesca de sardina en las costas de Galicia*. Ed. facsimilar de CALO LOURIDO (Edición e Estudio) (1997). Consello da Cultura Galega. Santiago de Compostela.
- CORNIDE, José (1788): *Ensayo de una historia de los peces y otras producciones marinas de la costa de Galicia...* Ed. facsimilar de PAZ-ANDRADE (Estudo Preliminar) (1983). Edicións do Castro. Sada-A Coruña.
- RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Benigno (1923): *Diccionario de artes de pesca de España y sus posesiones*. Madrid.
- SAMPEDRO Y FOLGAR, Casto (1904): *Documentos, Inscripciones y Monumentos para la Historia de Pontevedra*. T. III. Pontevedra. Hai ed. traducida de 1998: *Ordenanzas da Confraría do "Corpo Santo" e do Gremio de Mareantes de Pontevedra*. Vía Láctea Editorial. A Coruña.
- SÁÑEZ REGUART, Antonio (1791-1795): *Diccionario Histórico de las Artes de la Pesca Nacional*. Madrid. Hai ed. facsimilar do MAPA, Madrid, 1988.